

Марина СИЧЕВСЬКА-ДЕГТЯРЬОВА,
*в.о. завідувача кафедри педагогіки і психології,
 завідувач відділу психосоціального, фізичного
 здоров'я, розвитку особистості та освітньої
 безбар'єрності Донецького ОблІППО*

ФОРМУВАННЯ СУБ'ЄКТНОСТІ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНОСТІ УЧНІВ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Розвиток дитячої обдарованості в умовах сучасності потребує кардинальної зміни векторів – від простого накопичення знань та ізолюваного тренування когнітивних функцій до цілісного формування особистості як суб'єкта власної життєдіяльності. Психолого-педагогічний супровід обдарованої дитини має бути спрямований на актуалізацію не лише її інтелектуального ресурсу, а й моральних цінностей, що виступають основою для формування суб'єктно значущого життєвого досвіду.

Якщо проаналізувати еволюцію теоретичних моделей обдарованості, які використовувалися в педагогічній практиці, то можна дійти висновку, що саме особистісно-цілісна модель забезпечує умови, за яких дитина стає не об'єктом педагогічного впливу, а активним суб'єктом власного розвитку. Сучасні дослідження розглядають **суб'єктність учня** як інтегративну властивість особистості – здатність брати ініціативу, усвідомлювати цілі навчання, вибудовувати власні освітні траєкторії.

Формування суб'єктності учня – мета сучасної школи, що полягає в розвиненні в учня активної позиції, ініціативності та здатності самостійно здійснювати вибір і відповідати за навчальну діяльність. Це особливо важливо для обдарованих учнів, які завдяки високим здібностям мають нетиповий (асинхронний) розвиток особистості та особливі освітні потреби. Такий розвиток потребує спеціальних умов і технологій: проєктного навчання, навчання в дусі STEM / STEAM, психологічної підтримки.

Відповідно до сучасних вимог створення сприятливого середовища («спеціального освітнього простору»), де обдарований учень може самореалізуватися і взаємодіяти з іншими суб'єктами простору, є ключовим. Важливими є «суб'єктно-суб'єктні відносини»: педагог і учень – партнери, співавтори процесу навчання, що стимулює розвиток відповідальності й творчості.

Дослідження доводять, що формувальне (постійне) оцінювання та самооцінювання підтримують внутрішню мотивацію учня. Інноваційні методи (групові дискусії, кейси, проєкти) та використання ІТ/AI-платформ розглядають як засоби активізації обдарованих учнів. У воєнних реаліях акцентують увагу на технологіях стрес-менеджменту та логотерапії для обдарованих підлітків, що допомагають реалізувати їхній особистісний потенціал.

В Україні є стійкий суспільний запит на виховання активних громадян, здатних до впевнених, самостійних та відповідальних дій. Відповіддю на цей запит є активне розроблення проблематики суб'єктності особистості у вітчизняній психології та педагогіці, що слугує міцним теоретичним фундаментом для розвитку лідерського потенціалу обдарованих дітей.

Між суб'єктністю та лідерським потенціалом обдарованої дитини наявний певний зв'язок. Суб'єктність є тим психологічним підґрунтям, на якому розкриваються лідерські якості, забезпечуючи постійне розгортання особистісних ресурсів, отримання продуктивних результатів діяльності та досягнення визначених цілей. Спільною рушійною силою для обох феноменів є внутрішня вмотивованість особистості. Лідерство виступає як інтегральна характеристика обдарованого учня, що поєднує його особистісне та соціальне життя.

Сучасне освітнє законодавство України створює надійні умови для практичної реалізації суб'єктності учня через розбудову індивідуальної освітньої траєкторії. Закон України «Про освіту» та Закон України «Про повну загальну середню освіту» визначають індивідуальну освітню траєкторію як персональний шлях реалізації особистісного потенціалу здобувача освіти, що формується з урахуванням його здібностей, інтересів, потреб, мотивації, можливостей і досвіду. В основі цього процесу лежить принцип дитиноцентризму, який забезпечує максимально сприятливі умови для навчання й розвитку кожного учня.

Стаття 14 Закону України «Про повну загальну середню освіту» чітко визначає механізм реалізації цього права. Індивідуальна освітня траєкторія учня формується за допомогою визначення власних освітніх цілей, а також вибору суб'єктів освітньої діяльності, форм здобуття освіти, навчальних планів,

програм, предметів (інтегрованих курсів) та рівнів їх складності, методів, засобів навчання й темпів засвоєння матеріалу. Індивідуальна освітня траєкторія реалізується на підставі індивідуальної програми розвитку та індивідуального навчального плану (ІНП), який розробляють педагогічні працівники у взаємодії з учнем та його батьками.

Реалізація права на індивідуальну освітню траєкторію тісно пов'язана з вибором форми здобуття освіти. Відповідно до Наказу МОН України № 855 від 15.07.2019 та Наказу МОН України № 165 від 15.02.2023 «Про внесення зміни до Положення про індивідуальну форму здобуття повної загальної середньої освіти» для учнів, які поєднують навчання в школі з інтенсивними заняттями наукою, мистецтвом чи спортом, або мають особливі освітні потреби, передбачено можливість навчання за індивідуальною формою, зокрема й екстернатом, сімейною (домашньою) формою та педагогічним патронажем. Для здобувачів освіти, які перебувають на тимчасово окупованих територіях (ТОТ) або мають статус внутрішньо переміщених осіб (ВПО), такі форми дозволяють організувати процес у зручний час з урахуванням індивідуального темпу навчання та безпекової ситуації.

Для формування суб'єктності обдарованого учня традиційна роль педагога як єдиного джерела знань є неефективною. Сучасна освітня парадигма вимагає від учителя переходу до ролей **фасилітатора, тьютора або коуча**. Кожен із цих типів супроводу має унікальні характеристики та специфічний вплив на становлення суб'єктності особистості (табл.1).

Таблиця 1

Сучасні ролі педагога для супроводу обдарованої дитини

Параметри порівняння	Фасилітативний супровід	Тьюторський супровід	Педагогічний коучинг
Етимологія та сутність	Полегшення, сприяння (facilitation). Створення психологічно комфортного та безпечного середовища	Наставництво (tutor). Індивідуалізація навчання через проєктування та реалізацію ІОТ	Розкриття потенціалу людини з метою максимального підвищення її ефективності
Історичне підґрунтя	Гуманістична психологія (К. Роджерс). Наголос на емпатії, довірі та прийнятті особистості	Класична університетська система Англії (Оксфорд, Кембридж XVII–XIX ст.)	Спортивний та бізнес-менеджмент (Т. Геллвей). Перенесення методів у педагогіку
Основні завдання	Зняття психологічних бар'єрів, створення умов для самовираження та емоційної рефлексії	Індивідуальна педагогічна підтримка, консультування при побудові ІОП та визначенні темпу навчання	Допомога в самостійному навчанні через активний діалог, проєктування та самоменеджмент
Принципи взаємодії	Добровільність, безпека, емпатичне розуміння, робота з ситуацією невизначеності	Індивідуальний адресний характер, гнучкість, варіативність, науковість, суб'єктність	Активність, самоорганізація, рефлексивність, партнерство, орієнтація на результат

Фасилітативний супровід є необхідним засобом діяльності з обдарованими дітьми, оскільки вони часто бувають «незручними» в класі через свою оригінальність та специфічні пізнавальні потреби. Педагог-фасилітатор створює атмосферу безпеки, довіри й відкритості під час групових та індивідуальних занять, допомагає учням здійснювати самоаналіз особистісного розвитку й рефлексію навчальних досягнень.

Тьюторський супровід спрямований на виявлення й розвиток освітніх мотивів та інтересів учня, формування його навчальної рефлексії. Тьютор здійснює індивідуальну підтримку, допомагає дитині спроектувати власний індивідуальний освітній маршрут. Процес реалізується через систему кроків: організацію роботи наставників, створення ліг інтелектуальних ігор, наукових товариств та розширення мозаїки факультативних курсів.

Індивідуальний освітній маршрут обдарованого учня в моделі тьюторського супроводу має чітко структурований вигляд, який уміщує в собі компоненти маршруту та опис змісту й спрямованості діяльності. Компоненти маршруту: ПІБ учня, клас, опис вихідного рівня досягнень, освітні цілі учня, мета маршруту та алгоритм досягнення. Зміст містить визначення вікових і психологічних особливостей здобувача освіти, фіксацію його стартових інтелектуальних, творчих та особистісних показників, визначення конкретних, особистісно значущих пізнавальних і творчих прагнень, формулювання стратегічного бачення індивідуального розвитку на визначений період та покроковий план дій – з термінами, формами роботи, методами та критеріями успішності.

Тьютор може проводити як індивідуальну роботу, так і групові консультації для учнів зі схожими інтересами, поєднуючи мотиваційну, комунікативну та рефлексивну функції. У межах тьюторського супроводу використовують різноманітні маршрути, наприклад, «Удосконалення предметної діяльності обдарованої дитини», «Ліквідація прогалин за темою / предметом», «Психологічна підтримка обдарованої дитини».

Педагогічний коучинг базується на ідеї, що коуч не дає готових рішень чи порад, а допомагає учневі вчитися самостійно. Методи коучингу є виражено активними: дискусія, проєктування, рефлексивний діалог, самоорганізація та самооцінювання власної діяльності. Упровадження коучинг-режиму в освітній процес ЗЗСО дозволяє ефективно вивчати нестандартність мислення учнів, здійснювати психологічне забезпечення їхнього саморозвитку та будувати індивідуальні профілі особистісної креативності.

Потужним інструментом формування суб'єктності є дослідницько-орієнтоване навчання, оскільки воно вимагає від учня активної участі в розв'язанні проблемних завдань, критичного аналізу інформації та самостійного вибудовування логіки наукового пошуку. Важливим аспектом є формування рефлексивного ставлення учня до процесу дослідження. Формула суб'єктності в науково-дослідницькій діяльності здобувача освіти складається з відповідей на чотири ключові питання:

- ✓ Що ми робили? (усвідомлення предметного змісту діяльності).
- ✓ Що вдалося зробити найкраще? (фіксація успіху та сильних сторін).
- ✓ Як ми це робили? (аналіз використаних методів та технологій).
- ✓ Навіщо ми це робили? (розуміння особистісної та суспільної значущості результату).

Ефективне управління процесом формування суб'єктності обдарованого учня неможливе без систематичної педагогічної діагностики. Відповідно до концепцій К.Інгенкампа та О.Кочетова сутність педагогічної діагностики полягає у вивченні результативності освітнього процесу на основі аналізу змін у рівнях освіченості й вихованості учнів, а також у забезпеченні умов для самопізнання здобувачів освіти та самоконтролю вчителів. Діагностична робота в ЗЗСО має бути комплексною та охоплювати основні компоненти суб'єктності особистості (табл. 2), органічно включатися в навчальний процес, базуватися на принципах добровільності й конфіденційності.

Таблиця 2

Діагностичні критерії та інструментарій

Діагностичний критерій	Об'єкт вивчення та оцінювання	Діагностичний інструментарій
Суб'єктна активність учня	Вияв ініціативи в урочній та позаурочній діяльності, самостійність у розв'язанні навчальних завдань	Анкета експертної оцінки для вчителів-предметників
Емоційно-вольове ставлення	Рівень прояву вольових зусиль, емоційна стійкість, мотиваційна спрямованість діяльності.	Проєктивна методика «Незакінчені речення»
Креативність та нестандартність	Здатність створювати нові оригінальні ідеї, відхилятися від шаблонів під час розв'язання проблем	Методи діагностики креативного мислення в коучинг-режимі
Рівень самостійності	Спроможність протидіяти особистісній безпорадності, здатність самостійно організовувати навчання	Методики оцінювання вольової саморегуляції та автономності підлітка

Методичний алгоритм та рекомендації для педагогів щодо формування суб'єктності учнів

Для забезпечення успішного формування суб'єктності обдарованих учнів у новому навчальному році педагогам рекомендується впровадити покроковий методичний алгоритм, що інтегрує вимоги індивідуалізації навчання та сучасні психологічні технології.

Крок 1. Професійна та особистісна самопідготовка педагога

Успішна робота з обдарованими дітьми вимагає від учителя високого рівня готовності до інноваційної діяльності. Педагог має розвивати власні комунікативні якості, творчі установки, мотиви й інтереси. Провідними рисами характеру вчителя мають бути чесність, порядність, справедливість, висока особистісна інтеграція та здатність до фасилітативного супроводу. Важливим завданням є контроль рівня власного емоційного вигорання, оскільки робота з обдарованими дітьми потребує значних вольових та енергетичних витрат.

Крок 2. Психолого-педагогічна діагностика та побудова індивідуального профілю

На початку навчального року спільно із практичним психологом закладу необхідно провести моніторинг пізнавальних інтересів, здібностей, рівня креативності та сформованості суб'єктності учнів. За результатами діагностики розробляється індивідуальний профіль обдарованої дитини, що фіксує її сильні сторони й зони найближчого розвитку.

Крок 3. Спільне проектування індивідуального освітнього маршруту

На основі діагностичних даних, у тісній взаємодії з учнем та його батьками, формулюються особистісно значущі освітні цілі здобувача. Розробляється проєкт індивідуального навчального плану (ІНП), що визначає вибір предметів, рівень їх складності, форми контролю та індивідуальний темп навчання. У процесі укладання ІНП мають бути враховані можливі безпекові й інфраструктурні виклики (вимкнення світла, погіршення погодних умов) та передбачені можливості асинхронного навчання й використання дистанційних освітніх платформ. Проєкт плану затверджується рішенням педагогічної ради закладу.

Крок 4. Створення стимулювального та безпечного освітнього середовища

Педагог має інтегрувати роботу з обдарованими учнями в загальнокласну діяльність, створюючи в колективі доброзичливу атмосферу довіри, безпеки та прийняття. До програми навчання слід включати нестандартні творчі завдання, квести, дебати, кейс-методи, що потребують глибоких роздумів та дивергентного мислення. Необхідно підтримувати інтереси учнів у творчому вираженні незалежно від обраного напрямку (наука, мистецтво, технології) та забезпечувати умови для обміну ідеями через участь у проєктах.

Крок 5. Тьюторський та коучинговий супровід реалізації ІОТ

Під час руху учня за визначеним маршрутом педагог здійснює систематичний супровід. Тьютор надає консультативну допомогу, допомагає коригувати графіки роботи, координує участь у роботі наукових товариств та підготовку до конкурсів.

У коучинг-режимі вчитель через систему сильних запитань стимулює самостійний пошук рішень учнем, розвиває його навички самопланування та організації часу. Психолог закладу за потреби надає підтримку в кризових ситуаціях (подолання стресу, емоційні проблеми в умовах воєнного стану).

Крок 6. Соціалізація та підготовка до лідерства

З огляду на те, що обдаровані діти часто мають труднощі в спілкуванні з однолітками, необхідно залучати їх до групових занять, психологічних тренінгів та колективних творчих проєктів для розвитку соціальних навичок.

Слід залучати обдарованих здобувачів до волонтерських ініціатив, що підсилюють їх належність до української спільноти. Важливим є забезпечення взаємодії учнів із видатними особистостями, науковцями й фахівцями, які мають високу моральну силу і можуть надихати молодь на лідерство та саморозвиток.

Крок 7. Рефлексивний аналіз та підсумкове оцінювання

Наприкінці навчального циклу проводиться підсумкова рефлексія за участю учня, батьків та педагогів. Оцінюються не лише академічні результати, а й рівень особистісних досягнень, ступінь сформованості автономності та відповідальності дитини. На основі одержаних результатів здійснюється попереднє проектування освітнього маршруту на наступний навчальний рік.

Сучасна нормативно-правова база забезпечує педагогів необхідним інструментарієм для індивідуалізації навчання, вимагаючи натомість високої професійної компетентності, дотримання

академічної доброчесності та готовності до роботи в умовах масштабних інфраструктурних і безпекових викликів. Реалізація цих методичних рекомендацій у практичній діяльності ЗЗСО сприятиме створенню безпечного, стимульовального освітнього середовища, спрямованого на всебічний розвиток та життєве самоздійснення обдарованої молоді України.

Отже, формування суб'єктності обдарованого учня в умовах сучасного освітнього простору України є ключовим завданням, що дозволяє реалізувати потенціал кожної особистості та підготувати її до активного, відповідального життя в суспільстві. Перехід до особистісно-цілісної моделі обдарованості, упровадження гнучких індивідуальних освітніх траєкторій та застосування технологій фасилітації, тьюторства і коучингу створюють умови для подолання особистісної безпорадності та розвитку лідерських якостей здобувачів освіти.

Список використаних джерел

1. Демченко О.П., Ковальова О.А. Обдарована особистість в інклюзивному освітньому просторі : український і європейський контекст, 2025. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/> (дата звернення: 20.06.2026).
2. Методичні засади реалізації особистісного потенціалу обдарованих учнів наукових ліцеїв : методичний посібник / К. А. Андросович, Л. І. Ткаченко, М. М. Міленіна. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2024. 140 с.
3. Психологічні та соціальні чинники адаптації обдарованої особистості в умовах інформаційно-освітнього середовища закладів загальної середньої освіти : методичний посібник / К. А. Андросович, Г. В. Ільїна, Л. І. Ткаченко, І. О. Якимова. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2021. 138 с.

Аліна КОВАЛЬ,

*завідувач ресурсного центру підтримки
інклюзивної освіти Донецького ОблІППО*

Галина СКВОРЦОВА,

*методист ресурсного центру підтримки
інклюзивної освіти Донецького ОблІППО*

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ПЕДАГОГА В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ: ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ РОБОТИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ КЛАСІ

Сучасна українська освіта переживає період глибоких змін. Сьогодні якість школи визначається не лише рівнем навчальних досягнень учнів, а й здатністю закладу освіти створити простір підтримки, безпеки та розвитку для кожної дитини. Саме тому інклюзивне навчання стає не окремим напрямом роботи, а показником професійної зрілості педагогічного колективу.

Дитиноцентризм більше не є лише красивою декларацією. Це щоденна практика, у якій педагог навчається бачити за оцінками – особистість, за труднощами – потенціал, а за поведінкою – потребу в підтримці. Інклюзія – це не про «особливих дітей» у звичайному класі. Це про школу, яка вміє бути гнучкою та відкритою до різноманіття.

Навчаючись разом, діти не лише здобувають знання. Вони вчаться співпрацювати, приймати відмінності, підтримувати один одного та жити в суспільстві, де кожна людина має право бути почутою. І саме педагог стає тією людиною, яка допомагає перетворити клас із простого навчального приміщення на спільноту взаємної поваги.

Нормативний фундамент: професійна впевненість педагога. Ефективна організація інклюзивного навчання неможлива без розуміння сучасної нормативної бази. Для педагога законодавство – це не формальність, а професійна опора, яка допомагає вибудовувати систему підтримки дитини.

Сьогодні правову основу інклюзивного навчання становлять:

- Закон України «Про освіту», який гарантує право кожної дитини на доступ до якісної освіти без дискримінації;
- Закон України «Про повну загальну середню освіту»;
- Постанова Кабінету Міністрів України № 129 від 05.02.2026 «Про внесення змін до Порядку